

УДК 14: (316.48+316.83)

Данильян О.Г., доктор філософських наук, професор

МІСЦЕ І РОЛЬ КОНФЛІКТІВ У ТРАНЗИТИВНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Актуальність теми. Важливість дослідження проблеми конфліктів в транзитивних суспільствах обумовлюється тим, що сучасні посттоталітарні держави, зокрема й Україна, які знаходяться в процесі переходу від тоталітаризму до демократії, переживають один із самих драматичних періодів у своїй історії. Цей період характеризується загостренням соціальних протиріч в усіх сферах життя суспільства, виникненням на їхній основі різноманітних і надзвичайно гострих конфліктів: страйків, зіткнень на міжнаціональному ґрунті, міжрегіональних і міждержавних конфронтацій. Їхнім наслідком є людські жертви, найгостріша економічна криза, політична нестабільність і нелічені моральні втрати.

Більш того, вузли потужних конфліктів, що утворилися на території більшості посттоталітарних країн загрожують існуванню не тільки тих соціумів, що породили їх, але й людської цивілізації в цілому. Тому не випадково, що проблема соціальних конфліктів у перехідних суспільствах, набула в наші дні особливої актуальності.

Мета статті. Для того, щоб визначити місце і роль конфліктів у транзитивному суспільстві, необхідно відповісти на декілька питань: 1) чи закономірні конфлікти в перехідний період, чи суспільству їх можна уникнути?; 2) який механізм катарсису структури соціальної системи?; 3) яка роль конфліктів у транзитивний період розвитку суспільства?

Аналіз проблеми. Розглядаючи перше питання, необхідно зупинитися на особливостях транзитивного суспільства.

Соціально-філософський аналіз двох типів соціальних систем – тоталітаризму і демократії (за способом виникнення, характером

соціальної взаємодії, характером взаємозв'язків із зовнішнім середовищем і поміж внутрішніми елементами, головними методами розв'язання соціальних протиріч, впливом конфліктів на соціум і низки інших) дозволяє зробити висновок про їхню несумісність, а тому неможливість безпосереднього переходу від одного типу суспільства до іншого. Тому усі соціуми, що трансформуються від тоталітаризму до іншої системи суспільно-політичного буття, закономірно зобов'язані пройти особливий транзитивний (перехідний) період. Причому, поняття перехідності тут необхідно розуміти не як просту номінацію етапу трансформації соціуму, а як особливий стан соціальної системи, що має самодостатнє значення.

У цьому перехідному стані суспільства в результаті різких змін на макросоціальному рівні при досить малих змінах на мікросоціальному рівні проходить порушення його рівноважного стану, усі його головні характеристики являють собою комбінацію сутнісних рис, як тоталітаризму, так і демократії. Причому елементи, структури, принципи тоталітарної і нової, демократичної системи, що встановлюється, не просто співіснують, а знаходяться в стані жорсткого зіткнення, конфлікту. Причому, сам транзитивний процес, можна також представити, як гігантський, тектонічний конфлікт (чи систему конфліктів) між соціально-політичною системою, яка руйнується, і соціально-політичною системою, яка народжується.

Отже, конфлікти є закономірними для суспільства, що трансформується, і саме за допомогою конфліктів і відбувається ця трансформація. Іншими словами, конфлікт являє собою специфічний катарсис (очищення) структури соціальної системи, системи комунікації суб'єктів суспільства від дисгармонійних тенденцій, стримувальних факторів, які перешкоджають її подальшому розвитку і які, як правило, не можуть бути усунені з гармонійного (рівноважного) стану безпосередньо.

Наступне питання, на яке необхідно відповісти: який механізм катарсису структури перехідної соціальної системи.

Самоорганізаційний підхід до проблеми динаміки складних нелінійних систем із зворотним зв'язком, а соціальні системи належать саме до таких утворень, дозволяє розглядати їх як динамічно стійкі, гомеостатичні утворення. У цьому гомеостазі внутрішнім механізмом формування структур і трансформації (еволюції) – є складна взаємодія двох протилежних початків: початку, що творить чи стабілізує, і руйнівного чи дестабілізуючого початку.

Стосовно до соціальних систем найважливішим дестабілізуючим чинником, на думку автора, є соціальні конфлікти, а утворювальним, стабілізаційним чинником розвитку соціумів є соціальна гармонія. У цьому механізмі трансформації суспільства гармонія і конфлікт відіграють роль своєрідних балансирів, сприятливих для динамічної рівноваги і розвитку суспільства та його суб'єктів. Розвиток соціальних систем можливий перш за все через конфлікти, але самі по собі конфлікти можливі тільки за наявності гармонії, балансира, що врівноважує дії конфліктів. У протилежному разі сторони, які борються, взаємно знищили б одна одну, що в кінцевому підсумку призвело б до абсолютного хаосу, до загибелі людської цивілізації.

З іншого боку, повна гармонія без конфліктів, зіткнень привела б у результаті до закріплення, застою в суспільному житті, що у свою чергу значило б кінець усякій якісній зміні.

Такий підхід дозволяє динаміку соціальних систем у транзитивний період розуміти як процес, що нерівномірно розвивається в режимі із загостренням, який у свою чергу можна уявити у вигляді трьох взаємопов'язаних етапів: добіфуркаційного, біфуркаційного і післябіфуркаційного.

Основним поняттям, що дозволяє диференціювати ці етапи, є рівень їх соціальної ентропії, під якою розуміється міра неупорядкованості, конфліктності соціальної системи. Рівень соціальної ентропії в конкретній соціальній системі прямо пропорційний її конфліктному

(дестабілізуючому) потенціалу і зворотно пропорційний гармонійному (стабілізуючому) потенціалу.

Отже, як гармонія (стабілізуючий чинник), так і конфлікт (дестабілізуючий чинник) є невід'ємними складовими соціального життя. І якщо в добіфуркаційний період соціальна ентропія, в зв'язку з перевагою гармонійних тенденцій в системі, присутня на небезпечному для існуючої структури рівні, то в біфуркаційний період вона досягає граничного рівня і за посередництвом деструктивних конфліктів руйнує застарілі структури, а за допомогою конструктивних конфліктів створює передумови для наступної структурогенези.

Однак такий сценарій розвитку соціальних систем не завжди є фатальним. Соціальні суб'єкти, як правило, мають можливість підтримувати стабільність системи шляхом безперервної модернізації політичної, правовий, економічної та інших структур суспільства, не допускаючи розбалансування темпів їхнього розвитку і виникнення між ними глибоких протиріч, що дозволяє підтримувати рівень ентропії (конфліктності) у допустимих межах і уникати біфуркаційного вибуху. Така технологія попереджуючих реформ і створення дійових механізмів регулювання соціальних конфліктів за допомогою компромісів, становить собою оптимальний варіант розвитку для будь-якої соціальної системи, тому що пряме зіткнення класів, етносів у соціумі неминуче втягує його в режим надшвидкого (революційного) розвитку, що закінчується точкою біфуркації.

Важливим питанням при розгляді проблеми соціального конфлікту в транзитивному суспільстві є з'ясування його впливу на соціальну систему. Позиції дослідників у цьому питанні значно розходяться. Значна частина дослідників вважає, що конфлікт в основному негативно впливає на соціальну систему, взаємовідносини в ній. До них належать прибічники рівноважно-інтеграційної моделі розвитку суспільства: Ф. Фурьє, Г. Спенсер, Л. Дантек, Л. Ф. Уорд та ін.; представники структурно-

функціонального аналізу: Т. Парсонс, Е. Дюркгейм, Р. Мертон; послідовники школи «людських відносин»: Е. Мейо, Д. Макгрегор; більшість дослідників конфліктів радянського періоду вітчизняної соціально-філософської, соціологічної думки та ін.

На відміну від прибічників першої позиції, творці функціональної теорії конфлікту Г. Зіммель, Л. Козер і їхні послідовники слідом за К.Марксом у своїх роботах акцентували свою увагу на позитивних функціях конфлікту. На їхню думку, конфлікт – універсальне явище; більше того, повністю єдина і гармонійна соціальна система взагалі неможлива, а якщо б вона і виникла, то таке «суспільство святих», не володіючи механізмом саморозвитку і не зазнаючи впливу імпульсів, що стимулюють зміни, виявилось б неперспективним, нежиттєздатним. Отже, конфлікт – необхідна передумова розвитку суспільства, і тому він функціональний [1, р. 9-11].

Незважаючи на те, що прибічники функціональної теорії в своїх роботах, окрім позитивних функцій конфлікту, виділяють і ряд негативних (порушення системи комунікації і взаємозв'язків у групі, послаблення її ціннісно-орієнтаційної єдності, можливість зниження групової згуртованості при деяких конфліктах), більшість дослідників вважають, що ця теорія абсолютизує позитивні наслідки цього феномену в процесі розвитку суспільства.

На думку автора, з'ясування впливу абстрактного конфлікту на абстрактну соціальну систему – достатньо безперспективне заняття. Тут, як ніде, особливо важливий конкретний підхід до даного феномену і конкретна оцінка ситуації, що склалася. Тим більше, як ми вже переконалися, конфлікт – надзвичайно складне, багатогранне, багатопланове явище, яке займає в соціальному житті великий простір і проявляється в ньому в найрізноманітніших формах – від безневинних дитячих зіткнень у пісочниці і кухонних сварок до революцій і світових війн, що ставлять під загрозу саме існування людства.

Крім того, всі зазначені форми конфліктної взаємодії залежно від цілого ряду обставин можуть мати різноманітний характер, обсяг, інтенсивність, тривалість тощо. Все це ускладнює визначення загального для всіх видів конфліктів критерію їхньої оцінки.

Очевидно, що найбільш прийнятним критерієм оцінки функціональності конфліктів відносно соціальних систем, в яких вони розвинулись і розв'язуються, є їхній вплив на ці системи. Ті конфлікти, що руйнують систему, уповільнюють темпи її прогресивних перетворень, можна віднести до деструктивних. Як правило, ці конфлікти породжуються чужорідними, не пов'язаними з суттєвістю системи протиріччями, дисбалансами різноманітних тенденцій або факторів, до яких можна віднести деформацію в результаті управлінських помилок і прорахунків, різкі зміни умов функціонування соціальної системи, екстремальні фактори різноманітного походження тощо. Такі конфлікти необхідно прогнозувати, виявляти на ранніх стадіях виникнення, блокувати, не давати їм розростатися по всій структурі соціальних відносин. Ті ж конфлікти, що сприяють удосконаленню системи, її зміцненню і гармонізації, необхідно віднести до конструктивних. Такі конфлікти для соціальної системи є не тільки не шкідливими, але й бажаними. Розв'язання протиріччя, нехай навіть і у формі конфлікту, сприяє розвитку соціальної системи, переходу її на новий ступінь виробленості, досконалості. Такі конструктивні конфлікти, оголюючи й очищаючи існуючі в соціальному організмі протиріччя, відвертають застій у міжособистісних відносинах, допомагають зжити взаємне упередження, неприязнь між суб'єктами спілкування, сприяють їх здоровому суперництву і завдяки цьому звільняють систему від підточуючих її факторів.

У той же час ці міркування, в свою чергу, вимагають уточнень і конкретизації, врахування багатомірності і багатоваріантності розвитку соціальних систем, особливо перехідного типу.

По-перше, функціональність конфлікту відносно соціальної системи, що породила його, не може бути тільки позитивною або тільки негативною. Найближчі і віддалені наслідки впливу певного конфлікту на соціальне ціле – це складна комбінація причинно-наслідкових зв'язків, змін, взаємодії, інтегрований вплив яких на розвиток окремих елементів системи і всієї системи в цілому протягом часу може значно мінятися. Щоб запобігти помилок в оцінці функціональності конфліктів доцільно використати методологію Р. Мертона, який рекомендує встановлювати «чистий баланс функціональних наслідків» впливу соціальних явищ на систему, що враховує не тільки сприятливі, але також і нейтральні і несприятливі наслідки.

По-друге, оцінка конфлікту багато в чому залежить від місця оцінки (зовні, всередині) і одиниці соціального вимірювання (з позиції індивідуума, групи, соціального цілого). Певні конфлікти, що елімінують деградуючі, консервативні, паразитуючі в структурі соціального цілого елементи, будуть відігравати для цих елементів роль деструктивних, але для всієї системи в цілому – роль конструктивних, що підвищують її тривалість і виживання.

По-третє, для вірної оцінки функціональності конкретного конфлікту (або системи конфліктів) відносно конкретної соціальної системи необхідний певний ступінь об'єктивності, що само по собі подає достатньо непросте завдання. Як правило, функціональність конфлікту оцінюють або його безпосередні учасники (що в більшості випадків виключає об'єктивність, зважаючи на їх неохололі емоції і прагнення оцінити конфлікт крізь призму свого суб'єктивного подання своєї ролі у даному конфлікті і його результатах), або зацікавлені спостерігачі, що оцінюють його з позиції своїх особистих або групових інтересів. Певного ступеню об'єктивності дозволяє домогтися деякий часовий інтервал, який пом'якшить емоції учасників або усуне їх з рядів арбітрів і дозволить виявити й оцінити його віддалені наслідки. Можна припустити, що

величина цього інтервалу залежить від характеру конфлікту, його обсягу, складнощів соціальних систем, що брали в ньому участь.

По-четверте, функціональність конфлікту жорстко пов'язана з якісними характеристиками соціальної системи, в якій він розгортається. Відомо, чим складніша соціальна система, тим безболісніше вона переносить множинність внутрішніх конфліктів, що, маючи різноспрямованість, взаємно компенсують один одного. Як відзначав Л. Козер, «енергія індивідів виявляється розпорошеною в різних напрямках, що заважає їй концентруватися на рівні будь-якої однієї вибухонебезпечної ситуації, здатної викликати розкол усієї системи» [2, р. 196]. У відкритих, гнучких соціальних системах конфлікти виконують конструктивну (стабілізуючу) роль, а в закритих, ригідних системах – деструктивну (дестабілізуючу) роль.

Висновки. Таким чином, з позиції теорії соціальних конфліктів основними задачами транзитивного періоду є: 1) трансформація закритої, моністичної системи тоталітарного суспільства у відкриту, плюралістичну систему демократичного суспільства, з метою редукції деструктивної функції конфліктів у конструктивну функцію; 2) перевід конфліктів вертикального рівня в горизонтальний (тобто перевід боротьби проти політичного режиму - у боротьбу в рамках цього режиму); 3) створення правових механізмів адекватного керування конфліктами в суспільствах, що трансформуються. Тут під адекватним керуванням конфліктами розуміється їхнє врегулювання, розв'язання, придушення, ініціювання і т.д.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Simmel G. Conflict. - Glencoe, Ill.: The Free Press, 1955. - 195 p.
2. Coser L.A. The function of social conflict // Sociological theory: A book of readings / Coser L.A., Rosenberg B. - N.Y.: Macmillan.- 1957.- P.195-203.